

Kwartaalblad
over
bijbelvertalen
15e jaargang
december 1996

Met *Andere* Woorden

Sloveens symposium

'Interpretatie van de bijbel'

pagina 3

dr. K.A. van der Jagt

Receptie Willibrordvertaling 1995

pagina 7

prof.dr. W.J.C. Weren

Het Woord gaat zijn weg

Bespreking boek

Van Capelleveen

pagina 19

A.W.G. Jaakke

Afsluiting discussie 'doxa'

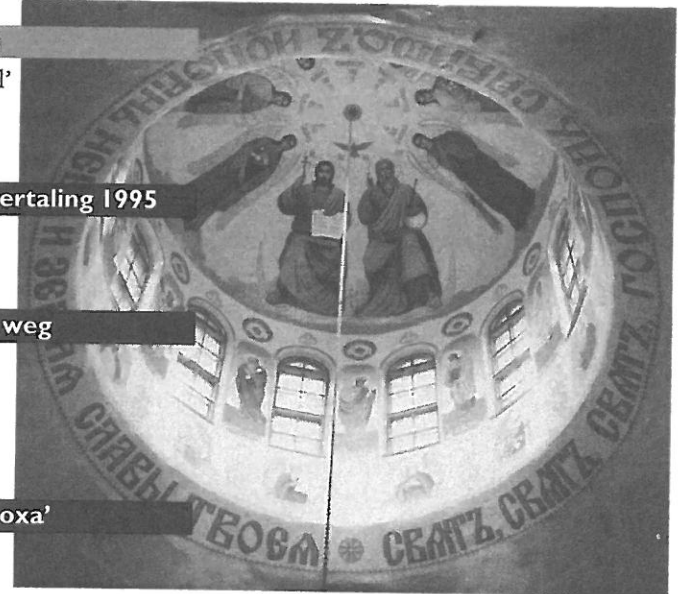
pagina 24

dr. L. van Kampen

Nieuwe hoogleraar

NBG-leerstoel Bijbelvertalen

pagina 29



Met *Andere* Woorden

Kwartaalblad over bijbelvertalen

15e jaargang nr. 4, december 1996

Uitgave:

Nederlands Bijbelgenootschap
Postbus 620, 2003 RP Haarlem
Zijlweg 198, 2015 CK Haarlem
Tel (023) 514 61 46 Fax (023) 534 20 95

In samenwerking met:

Vlaams Bijbelgenootschap
H. d'Ydewallestraat 61, 8730 Beernem, België
Tel (0)50-791022.

Met *Andere* Woorden wordt gratis toegezonden aan hen die geïnteresseerd zijn in het vertalen en doorgeven van de bijbel.

Redactie:

A.W.G. Jaakke, dr. K.A. van der Jagt, dr. L. van Kampen, dr. L.J. de Regt en
mw.drs. J. de Zeeuw.

Redactiesecretariaat:

Nederlands Bijbelgenootschap, mw. M.G. Kronemeijer,
Tel (023) 514 61 76.

Beeldredactie:

mw. A.E. Haverman

Vormgeving:

mw. I. Pieper / Tineke Wieringa BNO, Haren (basis-layout)

Druk:

Grafisch Bedrijf Papyrus bv, Diemen

Adreswijzigingen aanbrengen op de adresband van dit nummer en deze retourzenden aan het Nederlands Bijbelgenootschap.

Giften voor het werk van het Nederlands Bijbelgenootschap in binnen- en buitenland, en bijdragen ter bestrijding van de kosten van dit blad kunnen gestort worden op giro 30 04 82 van het Nederlands Bijbelgenootschap te Haarlem, onder vermelding van 'gift Met Andere Woorden'.

Voorbehoud:

De redactie wijst erop dat de mening die uit de artikelen spreekt niet overeen hoeft te komen met de mening van de redactie.

ISSN 0168-1869

Vanuit een *Nieuw* Gebouw

Het Nederlands Bijbelgenootschap is naar een nieuw pand verhuisd en heeft dit op 21 november jl. in gebruik genomen. Vertegenwoordigers van kerkgenootschappen en geloofsgemeenschappen woonden de officiële opening bij.

Namens de wereldwijde gemeenschap van bijbelgenootschappen sprak de Duitse dr. Ulrich Fick, voormalig algemeen secretaris van de United Bible Societies. Hij zei: 'Het Nieuwe Testament is een heel ongewoon document voor het ontstaan van een religie. We hebben in de evangeliën niet de woorden van Jezus in zijn moedertaal, maar vertaald in een handels-, markt- en omgangstaal die in zijn tijd in het Middellandse Zeegebied gesproken werd: het koinè-Grieks. Vele jaren voor het optreden van Jezus was het Oude Testament al in een vertaling uit het Hebreeuws en Aramees in het Grieks beschikbaar: de Septuaginta. De vraag of de bijbel vertaald kon worden was al beslist, toen de christelijke kerk ontstond. In elke versie die de oorspronkelijke tekst getrouw weergeeft en tegelijk de betekenis ervan voor mensen van nu begrijpelijk maakt, kunnen woorden van de bijbel tot 'Woord des levens' worden. Iedereen zal zich uiteraard sterk verbonden voelen met de bijbeltekst waarmee hij of zij als christen is opgegroeid en nog steeds leeft. Toch kunnen wij de 'heiligheid' of de exclusieve geldigheid van één bepaalde vertaling niet staande houden. In de Middeleeuwen is de kerk met haar idee van een 'kerktaal' ver achtergebleven bij de eisen die een schriftelijke verwoording van de bijbel stelt. Pas in onze dagen heeft het Tweede Vaticaans Concilie dit misverstand uit de weg geruimd. Als gevolg daarvan is het de blijvende opdracht van christenen de boodschap van de bijbel opnieuw begrijpelijk te maken voor elke generatie en elke etnische groep.'

'We hebben op dit gebied een volgende stap in het verschieft. Ging het er tot nu toe om de ene geschreven tekst in de andere te vertalen, tegenwoordig wachten de elektronische media op onze vertaling van de bijbelse boodschap in hun taal. Dit werk mag pas ophouden, als God alle dingen nieuw maakt en als de tijd van de Babylonische spraakverwarring voorbij is.' Voor dit werk zet het NBG zich vanuit het nieuwe gebouw onverkort en onvermoeibaar in.

Namens de redactie,

Anja de Zeeuw

Foto omslag:

Het gewelf van
de Russisch-
Orthodoxe Kerk
van Koning
Vladimir in
Noboeboeksari,
Rusland.

Foto:

UBS/Maurice
Harvey



Orthodoxe kerken zien de Septuaginta als een authentieke brontekst voor vertalingen van het Oude Testament.

Op de foto de Codex Sinaiticus

Foto: Archief NBG

dr. K.A. van der Jagt

In Ljubljana, de hoofdstad van de jonge republiek Slovenië vond in september van dit jaar een internationaal symposium plaats over de interpretatie van de bijbel. Het symposium was georganiseerd ter gelegenheid van het verschijnen van een nieuwe bijbelvertaling in het Sloveens. Slovenië is sinds enkele jaren een onafhankelijke staat, voorheen was het een deelrepubliek van Joegoslavië.

In dit artikel zal ik geen poging doen een opsomming te geven van alle lezingen die tijdens het vier dagen durende symposium gehouden werden. Wel wil ik proberen om de gedachte uit te drukken waaraan organisatoren en deelnemers gestalte wilden geven.

De organisatoren hadden een ontmoeting voor ogen tussen Oost en West, tussen de oosters-orthodoxe traditie van bijbelinterpretatie en de westerse traditie van Rome en de Reformatie. Men wilde bovendien bij deze ontmoeting een grote groep vertegenwoordigers van de joodse traditie inschakelen. Bijbelgeleerden van de Hebrew University van Jeruzalem en van de Universiteiten van Haifa en Tel Aviv ontmoetten zodoende collega's uit Rome en van Amerikaanse en Europese universiteiten. Bij deze groep voegden zich Slavisten van verschillende universiteiten en een aantal vertaalspecialisten, godsdienstwetenschappers en filosofen, geïnteresseerd in de hermeneutiek.

De genodigden werd gevraagd hun overwegingen te concentreren op twee punten:

1. de interpretatiemodellen die in oude en meer recente vertalingen een rol speelden en spelen, en
2. algemene modellen voor interpretatie.

Geen Septuaginta in Slovenië

Slovenië heeft een traditie op het gebied van bijbelvertaling in de volkstaal, die teruggaat tot de tijd van de Reformatie. Het Sloveens is een Slavische taal. De nieuwe Sloveense vertaling die onlangs het licht zag, is gebaseerd op de Hebreeuwse (Masoretische) tekst en op de kritische Griekse tekst van Nestle-Aland/United Bible Societies. Voor het Oude Testament hebben de vertalers zich niet laten leiden door de Septuaginta en door de Oud-Kerkoslavische vertaling. En dat zijn juist de twee vertalingen die een groot gezag genieten in de wereld van de orthodoxe kerken. Voor vertalingen van het Oude Testament ziet men daar vooral de Septuaginta als een authentieke brontekst, die men naast de Hebreeuwse tekst of zelfs daarboven plaatst.

De Sloveniërs zijn in overgrote meerderheid rooms-katholiek. Ze bevinden zich tussen Oost en West, en het is begrijpelijk dat zij zichzelf in een bemiddelende rol zien. Ze maken immers deel uit van de Slavische cultuur, maar ze behoren niet tot de orthodoxe gemeenschap. Op deze wijze hebben zij deel aan twee werelden.

Interpretatie in de vertaling

Bijbelvertalingen zijn bij uitstek middelen om de interpretatie van de bijbelse teksten te beïnvloeden. Vertalen is immers altijd interpreteren. In een aantal lezingen werd ingegaan op interpretatie in oude vertalingen (Targumim, Septuaginta en Vetus Latina). Ook werd aandacht geschonken aan de historiciteit van het ontstaan van de Oud-Kerkoslavische vertaling. Historisch onderzoek heeft aangetoond dat deze vertaling niet werd gemaakt door de heiligen Cyrillus en Methodius, maar door anonieme werkers. Een stukje ontmythologisering zou men kunnen zeggen.

Orthodoxe reserves

Een en ander is van groot belang voor de praktijk van het bijbelvertaalwerk in Oost-Europa en in de voormalige Sovjet-Unie. In de discussies over de authentieke brontekst van het Oude Testament komt hier telkens weer de vraag naar voren of de Septuaginta niet een meerwaarde heeft boven de Hebreeuwse tekst. De vertalers van de Septuaginta hebben reeds, onbewust, de oude Hebreeuwse tekst geschikt gemaakt voor christelijk gebruik, dat wil zeggen voor christelijke interpretatie. De Septuaginta was de bijbel van de eerste christenen. Het teruggrijpen op de Hebreeuwse tekst is daarom eigenlijk een stap terug, zo wordt

geredeneerd in orthodoxe kringen. Nieuwe vertalingen in het Russisch en in de kleinere talen van het voormalige Sovjet-gebied zouden gebaseerd moeten zijn op de Septuaginta.

Wat het Nieuwe Testament betreft, is er in het Oosten een grote reserve tegen de kritische tekst. De kritische tekst is een wetenschappelijke reconstructie, deze tekst heeft nooit 'geleefd' in de kerk en is nooit gevoed door de kerk. De kritische tekst is een typisch westers verschijnsel, zo kan men horen in kringen van de orthodoxie, en is derhalve niet gezaghebbend voor de kerk.

Het symposium in Ljubljana bracht mensen bijeen van verschillende tradities. Het was boeiend en stimulerend om verschillende stemmen te horen over bijbelvertalingen en interpretaties. Het is niet mogelijk in concreto aan te geven welke conclusies men trekken moet. Wel is duidelijk, dat meer ruimte gecreëerd moet worden voor pluriformiteit in het bijbelvertaalwerk.

Dr. K.A. van der Jagt is vertaalconsulent voor Oost-Europa van de Wereldbond van Bijbelgenootschappen (UBS).



Vertalen is werk-in-uitvoering.

Op de foto: bouwen aan de Waalbrug bij Zaltbommel

Foto: Hans van den Bogaard/Hollandse Hoogte

De receptie van de Willibrordvertaling 1995

prof.dr. W.J.C. Weren

Verkorte versie van de voordracht van Prof. dr. W.J.C. Weren op 8 november 1996 tijdens het door de St. Willibrordvereniging belegde symposium 'Bijbelvertalingen - oecumenisch gewogen'

1. Inleiding

De nieuwe Willibrord is pas een jaar oud. Is het niet wat vroeg om nu al iets zinnigs te willen zeggen over de receptie van deze uitgave? Dat proces is immers nog in volle gang. Toch is er voldoende stof voor een nadere bezinning. In dat ene jaar is de nieuwe uitgave geprezen en verguisd. In mijn voordracht sta ik eerst stil bij de lof die het boek geoogst heeft, en daarna bij de kritiek. Vervolgens ga ik in op de vraag of en in hoeverre de traditie van de kerk medebepalend is voor een bijbeluitgave en daarin op een herkenbare wijze aanwezig moet zijn.

2. Lof

Het beste compliment zijn de verkoopcijfers. Die zijn niet ongunstig. De eerste druk (10.500 exemplaren) was na ruim een maand uitverkocht. In maart van dit jaar verscheen een tweede druk, compleet in de nieuwe spelling, in een oplage van 15.000 stuks. Bij deze cijfers moet ook bedacht worden dat er intussen ook edities op de markt zijn die van de standaardeditie zijn afgeleid, zoals de goedkopere gezinseditie en de schoolbijbel. Ook die uitgaven dragen bij aan de verbreiding van de nieuwe Willibrord.

Het boek is geroemd om zijn kloek formaat, zijn mooie kافت, het heldere en goed leesbare lettertype en vanwege de beslissing om in de lay-out het verschil zichtbaar te maken tussen poëtische en verhalende teksten en om

oudtestamentische citaten in het Nieuwe Testament in een cursieve letter te zetten. Niet iedereen is gelukkig met het feit dat verwijzingen naar andere bijbelteksten niet langer in de marge staan afgedrukt maar zijn ondergebracht in een apart notenapparaat. Voordelen van dit systeem zijn echter dat zo veel meer verwijzingen kunnen worden geboekt en dat er geen enkel misverstand over kan bestaan op welk vers ze precies betrekking hebben.

Interessanter is natuurlijk de inhoudelijke beoordeling. De vertaalde tekst is veelvuldig geprezen omdat hij gesteld is in thans gangbaar Nederlands, prettig leesbaar is en zich ook goed leent voor mondelinge voordracht. Dat veel zorg is besteed aan de ontvangende taal of de doeltaal, is niets nieuws. Dat behoort tot het keurmerk van de Willibrordtraditie. Al in 1961 gaven Cools en Grossouw aan 'hun' *Nieuwe Testament van onze Heer Jezus Christus* een Verantwoording mee, waarin zij aangaven dat 'gestreefd [was] naar een weergave die bij alle trouw aan de oorspronkelijke tekst vóór alles begrijpelijk zou zijn en zo goed mogelijk leesbaar' (NT, KBS-1961, p. VIII). De Willibrord kon hierin uitblinken omdat katholieke vertalers in hun creativiteit niet gehinderd werden door een eeuwenlange vertaaltraditie waarvan het gezag bepaald werd door een cultureel monument van het formaat van de Statenvertaling.

Op het door Cools en Grossouw verwoorde principe dat de doeltaal het primaat verdient, is nadien ook veel kritiek geleverd. Zo'n functioneel-equivalente vertaling is nogal vrij, bevat veel parafraserende toevoegingen en wordt gekenmerkt door nodeloze variatie. Uit die kritiek is anno 1995 veel lering getrokken. De nieuwe Willibrord is naar het oordeel van De Regt (*NBG-Cahier*, nummer 1, juni 1996, p. 15) enigszins opgeschoven in de richting van de formeel-equivalente vertaalmethode, dat wil zeggen dat de vertaling trouwer is aan de brontekst. Dat beschouw ik als een groot compliment. De Regt noemt het taalgebruik van WV-1995 'bondiger, compacter'; tussenwoordjes zijn bijna over de hele linie geschrapt. In dezelfde richting gaat de bespreking van Sysling (*Met Andere Woorden* 15/1 (1996), p. 3-13). Ook hij spreekt van een meer genuanceerde weergave van het origineel. Parafrase is tot een minimum teruggedrongen. Er is meer gelet op motiefwoorden. Daardoor heeft de vertaling gewonnen aan interne consistentie. Wel is de concordantie nog regelmatig uit het oog verloren: hiermee bedoelt Sysling dat her en der gezondigd is tegen het beginsel dat eenzelfde woord, wanneer het in exact dezelfde context wordt gebruikt, ook op dezelfde wijze in het Nederlands moet worden weergegeven. Ook volgens Beentjes (*Streven* 63 (1996) p. 612-621) heeft men zich in de herziene editie van 1995 trouwer aan de brontekst gehouden dan in de uitgave van 1975.

In de nieuwe Willibrord zijn de sterke punten van de functioneel- en de

formeel-equivalente vertaalmethode dus enigszins met elkaar gecombineerd. Getracht is om de betekenis en soms ook de vorm van de brontekst over te brengen met taal- en stijlmiddelen die eigen zijn aan de doeltaal; daarbij geldt als ideaal dat de vertaalde tekst bij hedendaagse lezers en lezeressen dezelfde effecten kan oproepen die het origineel gehad moet hebben op de oorspronkelijke lezers. De nieuwe Willibrord zit hiermee ongeveer op hetzelfde spoor als de onlangs gepresenteerde herziene *Groot Nieuws Bijbel*. Ook die paart begrijpelijk Nederlands aan een (nog wat schuchtere) poging om het eigen koloriet van de brontekst in de vertaling te behouden of na te bootsen. Het hier bedoelde evenwicht wordt nog systematischer nagestreefd bij de totstandkoming van de *Nieuwe Bijbelvertaling*: die moet brontekstgetrouw en doeltaalgericht zijn. Hiermee heb ik drie vertalingen genoemd die voor verschillende doelgroepen bestemd zijn. Toch zien we dat ze waar het de vertaalmethoden (meervoud!) betreft steeds meer in dezelfde richting tenderen. Dat is een verheugend verschijnsel na de gepolariseerde discussie in de afgelopen decennia. Het is niet langer zo dat een bijbelvertaler zich per se moet verschansen achter ofwel de formeel- ofwel achter de functioneel-equivalente methode.

De nieuwe Willibrord is ook om andere redenen geprezen. Er is waardering voor de weergave van het tetragrammaton door middel van het in klein kapitaal geschreven HEER, dat dient ter vervanging van Jahwe. Een opmerkelijk verschil met protestantse bijbeluitgaven is hiermee van de baan; de gedane keuze getuigt ook van respect voor het joodse gebruik om de Godsnaam niet uit te spreken. Hier staat echter een fors minpunt tegenover, namelijk dat HEER sterk masculien gekleurd is. Waarom is niet gewerkt met sekse-neutrale alternatieven als de Enige, de Eeuwige, de Onuitsprekelijke of het meer feminiene de Bron? Deze vraag klemmt des te meer omdat in de nieuwe uitgave onnodige mannelijke vormen die geen steun vinden in de grondtekst, zoveel mogelijk vermeden zijn. De vertaalde tekst is op grond van literaire criteria opnieuw ingedeeld en over de hele linie voorzien van korte en bondige opschriften, die conform interconfessionele richtlijnen veelal ontleend zijn aan woorden uit de tekst zelf. De positieve kritiek strekt zich ook uit tot de inleidingen en aantekeningen. De inleidingen geven betrouwbare informatie over de historische achtergrond en de literaire eigenheid van de betreffende geschriften. De aantekeningen zijn helder, zakelijk en informatief; het wordt als een winstpunt beschouwd dat ze minder theologisch-dogmatisch zijn dan voorheen en dat ze zich primair richten op een beter begrip van de tekst zelf. Deze lof gaat soms gepaard met de kritiek dat de omvang van de aantekeningen bij de verschillende bijbelboeken sterk

uiteenloopt en dat de aantekeningen inhoudelijk niet altijd goed op elkaar zijn afgestemd.

Ik vat de positieve receptie van de nieuwe Willibrord samen met het oordeel van twee recensenten. In *Hervormd Nederland* sprak Van Schaik van 'een nieuwe mijlpaal', en in het blad *Eredienstvaardig* roemde Wanning het boek vanwege zijn bruikbaarheid in de eredienst.

3. Kritiek van mgr. Bomers

In december 1995 is een stevige tegenbries opgestoken. De klaroenstoot tot het verzet kwam van mgr. Bomers, die in een artikel in de bisdombladen *Samen Kerk* en *De Apostel* op grond van een kleine steekproef tot de slotsom kwam dat de nieuwe uitgave beschouwd moet worden als 'een troebele bron'.

De bezwaren van mgr. Bomers zijn divers. Ik licht er enkele uit. Volgens de bisschop schort het de nieuwe uitgave aan consistentie waar het de vertaling betreft van *sarx*. Hij pleit ervoor om dit woord over de hele linie concordant te vertalen, en wel met 'vlees', ongeacht de context. Vooral in Rom. 7-8 zouden de vertalers tegen de concordantie gezondigd hebben. Bij deze bewering plaats ik de volgende kanttekeningen. De verschillende betekenisnuances van *sarx* worden uitvoerig belicht in de aantekening bij Rom. 8:1-17. Vanwege dit rijke spectrum kon deze term niet consequent met één en hetzelfde Nederlandse woord worden weergegeven. Gekozen is voor een beperkt aantal passende equivalenten die de specifieke betekenissen uitdrukken die *sarx* heeft in van elkaar onderscheiden contexten. In Rom. 7-8 is deze term weergegeven met 'zondig leven', 'zondig bestaan' of 'zondige natuur'. Een extreem letterlijke vertaling (bijv. 'Ik ben vleeselijk', 'leven volgens het vlees' en 'het vlees van de zonde') zou hier ingaan tegen de regel dat de vertaling moet resulteren in een begrijpelijke tekst die op zijn eigen benen moet kunnen staan en niet pas inzichtelijk wordt in het licht van de aantekeningen.

Mgr. Bomers tekent ook bezwaar aan tegen de vertaling van Mat. 1:16 en 1:25. In 1:16 stoort hij zich aan het betrekkelijk voornaamwoord: 'Jozef, de man van Maria, uit wie Jezus geboren is'. Hij vreest dat 'uit wie' ook betrokken zou kunnen worden op Jozef, en daarom geeft hij de voorkeur aan de weergave in de oude Willibrord: 'Jozef, de man van Maria, en uit haar is Jezus geboren'. Pas door deze kritiek werd ik me bewust van het feit dat de nieuwe vertaling iemand op het idee zou kunnen brengen dat Jezus een biologisch kind is van Maria en Jozef. Ik ben het met de bisschop eens dat dit niet de bedoeling is van Matteüs. De Griekse tekst laat geen ruimte voor dit misverstand: ex hês kan alleen slaan op Maria. In Mat. 1:25 staat dat Jozef geen gemeenschap had met Maria. De

Haarlemse bisschop wil het hier gebruikte ginôskô vertalen met 'kennen': 'Jozef kende haar niet voordat zij een zoon baarde'. In een aantekening zou vervolgens moeten worden uitgelegd dat 'kennen' in de Bijbel duidt op een intieme en respectvolle relatie. Deze kritiek raakt ook de oude Willibrord, want daarin was ook al sprake van gemeenschap hebben. Het voorstel van de bisschop druist in tegen de grondregel dat een vertaling de lezer niet mag opzadelen met raadsels die pas door een verklarende noot worden opgelost. Het zou de lezer hogelijk verbazen om te vernemen dat Jozef Maria niet kende, terwijl hij enkele verzen eerder vernomen heeft dat ze met elkaar verloofd waren. Bovendien zie ik niet in waarom de seksuele connotatie die aan het Griekse grondwoord eigen is, zo stellig uit de tekst geweerd moet worden.

De teneur van het artikel van mgr. Bomers is dat de oude Willibrord beter is dan de nieuwe. Hij is gehecht aan de oude vertaling, die zich inmiddels heeft vastgezet in het hoofd en het hart van vele katholieken. Zijn kritiek op enkele zinnen uit de inleidingen en aantekeningen komt voort uit zijn rol als hoeder van de orthodoxie; hij hekelt zinnen waarvan hij verwacht dat zij de gelovigen in verwarring brengen. Zijn kritiek heeft alleen betrekking op het Nieuwe Testament. Het aantal tekorten dat hij opsomt, is tamelijk gering. Niettemin verbindt hij daaraan een uiterst forse conclusie, die ver uitgaat boven de door hem genoemde feilen.

4. Kritiek van mevr. Dieperink

Het verzet tegen de nieuwe Willibrord is voortgezet door mevr. Dieperink, eerst in haar artikelen in het *Katholiek Nieuwsblad*, later in haar brochure *Wat is modern bijbellezen?* (mei 1996). In deze publicaties uit zij haar bewondering voor de vertaalde tekst. Haar kritiek heeft vooral betrekking op de inleidingen en aantekeningen. Die staan volgens haar haaks op bijna alle typisch katholieke inzichten en zijn ook in strijd met de algemene christelijke dogmatiek.

Waarop is dit vernietigende oordeel gebaseerd? De grondfout van de nieuwe Willibrord zou zijn dat aansluiting is gezocht bij de historisch-kritische methode, die volgens Dieperink uitgaat van geloofs-sondermijnende ideologische en theologische vooronderstellingen. In haar brochure somt zij een aantal geloofswaarheden op die in de nieuwe uitgave op de tocht worden gezet.

Dieperinks beschrijving van de historisch-kritische methode heeft een sterk gedateerd karakter. Zij vereenzelvigt deze aanpak nogal losjes met de harde historische kritiek die vooral in de achttiende en de negentiende eeuw op de Schrift is losgelaten. Het zelfreinigend vermogen dat deze benadering inmiddels aan de dag heeft gelegd, wordt onvoldoende belicht.

Wat de katholieke exegese betreft zet zij de klok terug naar de waarschuwing die paus Leo XIII in 1893 in zijn encycliek *Providentissimus Deus* geuit heeft tegen uitwassen van een historische aanpak. Die waarschuwing is door Pius XII in zijn encycliek *Divino Afflante Spiritu* (1943) omgezet in een aanmoediging. Ook staat Dieperinks weergave van de stand van zaken in de katholieke exegese in een schril contrast met het recente document van de Pauselijke Bijbelcommissie, waarin eerder gevreesd wordt dat de historisch-kritische methode te weinig dan te veel wordt toegepast. De door haar geboekte tekorten zijn naar mijn oordeel weinig overtuigend. De vele citaten uit de inleidingen en aantekeningen die haar negatieve oordeel moeten schragen, zijn losgerukt uit hun context en komen vaak op precies dezelfde wijze voor in de oude Willibrord. Als die zinnen de bewijslast moeten dragen, wordt ook de oude Willibrord hierdoor in het hart getroffen, ja nog sterker dan de nieuwe uitgave.

5. Bijbeluitgaven en de traditie van de kerk

In mijn laatste paragraaf stel ik de vraag aan de orde of en in hoeverre de traditie van de kerk, in dit geval de rooms-katholieke, sporen mag of zelfs moet achterlaten in een bijbeluitgave. Het zal u opgevallen zijn dat deze vraag onderhuids meespeelt in de beoordeling die de nieuwe Willibrord inmiddels ten deel is gevallen. Door de een is de nieuwe uitgave geprezen omdat de invloed van de katholieke traditie er niet duimdik bovenop ligt, voor de ander is dit juist de reden om het boek af te wijzen. Ik geef mijn reflectie op deze kwestie weer in korte stellingen, die ik telkens voorzie van een toelichting.

1. Vertalen gaat altijd gepaard met betekenisgeving.

Dat vertalen vooraf zou gaan aan interpretatie, is een illusie. Een geslaagde vertaling kan alleen tot stand komen wanneer men zich grondig verdiept heeft in de vorm, de betekenis en de functie van de tekst. Door het gebruik van een verfijnd wetenschappelijk instrumentarium zal de vertaler zich proberen te wapenen tegen het gevaar dat later gekanaliseerde interpretaties aan de tekst worden opgedrongen.

2. De vertaler functioneert als de zaakwaarnemer van de belangen van de oorspronkelijke auteur en behartigt tevens de belangen van de hedendaagse lezers en lezeressen.

Deze dubbelrol kwam al ter sprake toen ik pleitte voor een gezond evenwicht tussen brontekstgetrouw en doeltaalgericht. Een goede vertaling heeft altijd een vreemde en een vertrouwde klank. Vreemd, want

we worden aangesproken door een stem uit het verleden; vertrouwd, want die stem moet betrekking hebben op ons bekende zaken, want anders is een zinvolle communicatie onmogelijk.

3. Vertalen is werk-in-uitvoering. De vertaalde bijbeltekst moet steeds in studie worden gehouden, ter periodieke vervolmaking.

Dit is in katholieke kring een oude stelregel. De KBS heeft deze regel tot haar lijfspreuk gemaakt. In de afgelopen jaren volgden herziene uitgaven elkaar in een hoog tempo op. Een nadeel daarvan is dat de vertaalde tekst niet goed de kans krijgt om zich te nestelen in de hoofden en harten van de gebruikers en dat er al spoedig een zekere tegenzin kan ontstaan in alweer een nieuwe uitgave.

4. Een beoordeling van een nieuwe vertaling die alleen maar terugziet naar eerdere vertalingen, legt niet echt gewicht in de schaal. Een vertaling verdient een beoordeling in het licht van haar eigen systematiek.

Een vertaling wordt vaak uitsluitend beoordeeld vanuit een bepaalde ingeslepen en als gezagvol ervaren vertaaltraditie. Vooral in de protestantse wereld speelt deze factor een rol: de waarde of onwaarde van een vertaling wordt graag afgemeten aan de Statenvertaling. In katholieke kring is van zo'n lange en eerbiedwaardige traditie geen sprake. Toch bespeur ik in de receptie van de nieuwe Willibrord iets van hetzelfde mechanisme. De critici meten de nieuwe loot aan de Willibrordstam af aan zijn onmiddellijke voorganger. Natuurlijk kan een vertaling ten principale vergeleken worden met eerdere vertalingen. De vertalers hebben zelf ook eerdere vertalingen geraadpleegd. Toch pleit ik ervoor om primair te letten op de eigen merites van een vertaling: welke vertaaltheorie heeft men benut, hoe is die theorie geoperationaliseerd in vertaalprincipes, voor welke doelgroepen is de vertaling bedoeld? In dit verband citeer ik met instemming paus Pius XII, die in zijn encycliek *Divino Afflante Spiritu* (nr. 25) spreekt over de 'ongezonde zucht ... om te menen dat al wat nieuw is, reeds daarom bestreden of verdacht gemaakt moet worden.'

5. Een christelijke bijbeluitgave is gebonden aan de kerkelijke tradities betreffende de canon en aan de ordening waarin de afzonderlijke bijbelboeken van oudsher in christelijke kring gepresenteerd worden.

Met deze stelling wil ik onderstrepen dat de bijbel niet het bezit is van de christelijke kerken. Ten dele lezen joden en christenen dezelfde bijbel, maar tegelijk lezen zij die met andere ogen, alleen al vanwege verschillen in de omvang en ordening van Tenach resp. het Oude Testament. Daar komt nog bij dat de christelijke kerken zelf verdeeld zijn waar het de

canon betreft. De verschillende alternatieven dienen in een inleiding of appendix te worden vermeld, maar ik zie geen reden waarom men op dit punt zou willen oproeien tegen de stroom van de traditie. Dit betekent dat in een katholieke of een mede voor katholieken bedoelde bijbeluitgave de deuterocanonieke boeken niet mogen ontbreken.

Wat de volgorde van de boeken betreft bestaat er geen discussie over het Nieuwe Testament, wel over het Oude. De volgorde van de oudtestamentische geschriften is in de loop der eeuwen niet steeds dezelfde geweest. Toch kunnen we ook op dit punt spreken van een traditie, die men in een christelijke bijbeluitgave niet zomaar kan negeren. Men moet zwaarwegende argumenten hebben wanneer men in zo'n uitgave zou willen opteren voor de joodse indeling in Tora, Profeten en Geschriften. Deze laatste indeling is gevolgd in de *Traduction Oecuménique de la Bible*.

6. Een katholieke bijbeluitgave moet kenmerken hebben die samenhangen met de katholieke Schriftopvatting. Voor katholieken is er een onopgeefbare band tussen de Schrift en de levende traditie, de gevierde liturgie en het apostolisch leergezag.

Katholieken kennen nauwelijks een traditie van persoonlijke Schriftlezing. De bijbel wordt primair gelezen in het licht van de levende traditie, die het bezit is van de gehele kerk. Dat is ook de reden waarom bepaalde innovaties die in de nieuwe Willibrord te vinden zijn, omstreden zijn. De levende traditie botst hier op gestolde traditie.

Volgens het kerkelijk wetboek uit 1983 heeft een nieuwe bijbeluitgave het imprimatur van de plaatselijke bisschoppenconferentie(s). De beoordeling wordt gedelegeerd aan een ter zake deskundige censor ad hoc, die moet beoordelen of de vertaling exegetisch verantwoord is en of haar leerstellige kwaliteit gewaarborgd is. In het geval van de nieuwe Willibrord is op grond van het door de censor uitgebrachte rapport in augustus 1995 het imprimatur verleend.

In dit verband ook even aandacht voor de vraag of er iets bestaat als een typisch katholieke taal. Critici geven te kennen dat het Nederlands van de nieuwe Willibrord op enkele punten te veel riekt naar het Nederlands van boven de grote rivieren. Het strenge onderscheid tussen de beleefdheidsvorm 'u' en het vertrouwelijke 'jij' of 'jullie' wordt vaak als voorbeeld genoemd. Men mist het in liturgische teksten nog veelvuldig gebruikte 'gij'. Ook wordt beweerd dat de gebezigde taal te seculariserend is en een aanslag inhoudt op het sacrale karakter van de Schrift. Kort en goed, de nieuwe Willibrord zou weinig respect hebben voor traditionele uitingvormen binnen de katholieke geloofsgemeenschap. In reactie hierop wijs ik op ontwikkelingen in de katholieke kerk, vooral in

Nederland. De katholieke zuil is in een snel tempo ontzuild, de pluriformiteit is flink toegenomen. Daarom is het steeds minder mogelijk om te kiezen voor een door velen als katholiek ervaren taalgebruik. De norm wordt steeds meer dat de vertaling gesteld moet zijn in thans gangbaar Nederlands met de nodige literaire kwaliteiten. Deze omschrijving tracht twee klippen te omzeilen. De eerste is het gebruik van modieuze taal. Zo'n taal is geen lang leven beschoren. De tweede klip is het gebruik van streekgebonden taal of groepstaal. Vele typisch katholieke woordjes verdwijnen langzamerhand in dat circuit, zeker voor de jeugdige generatie. Dat het sacrale karakter van de bijbel veilig gesteld zou worden door het gebruik van een archaïsche taal, betwijfel ik. De oorspronkelijke auteurs hebben zich ook niet bediend van een in hun tijd reeds verouderd Grieks of Hebreeuws, tenzij in spaarzame gevallen waarin ze een bijzonder effect wilden bereiken. Door verouderd Nederlands te gebruiken raakt de bijbel op een verkeerde manier gedateerd, als betrof het hier een beduimd boek.

7. Een katholieke bijbeluitgave moet voorzien zijn van noodzakelijke en voldoende inleidingen en aantekeningen. Hun functie is primair van informatieve aard.

De discussie rond de nieuwe Willibrord spitst zich toe op de functie van de inleidingen en de aantekeningen. In de afgelopen decennia zijn de opvattingen daarover sterk veranderd. In de Inleiding op de Petrus Canisius-vertaling (OT, I, p. 4) werd nog gezegd dat vooral die plaatsen verklaard worden 'welke op godsdienstig en zedelijk gebied aan sommige lezers moeilijkheden zouden kunnen brengen, of hun om andere redenen duister kunnen schijnen'. In de praktijk betekende dit dat de aantekeningen vaak verwerden tot toelichtingen en bewijsstukken voor kerkelijke dogma's. Ook de oude Willibrord was niet vrij van dergelijke insluipsels, maar hier werd de aandacht al duidelijk verlegd naar bijbeltheologische notities.

Thans wordt ook in katholieke kring de informatieve functie voorop gesteld. De aantekeningen verantwoorden waarom soms is afgeweken van de gebruikte tekstuitgave en de voorkeur is gegeven aan een tekstvariant. Ze bevatten informatie over belangwekkende lezingen die in veel manuscripten te vinden zijn. Waar de grondtekst duister of ambigu is, vermelden ze alternatieve vertaalmogelijkheden. Veruit de meeste aantekeningen zijn gericht op een verklaring van eigennamen en plaatsnamen of van technische termen, ze vestigen de aandacht op woordspelingen, verduidelijken de omvang en de opbouw van een tekstgeheel, signaleren overeenkomsten en verschillen met andere bijbelteksten, ze informeren de gebruiker over godsdienstige, historische

en culturele achtergronden die bijdragen aan een goed begrip van de tekst, en ze besteden aandacht aan interpretaties van de tekst in de loop van de geschiedenis, liefst zonder dat de vermelde interpretaties opgehangen worden aan een bepaalde christelijke denominatie. Dit type aantekeningen is ook aanvaardbaar voor niet-katholieke gebruikers. Mijn opsomming komt in grote lijnen overeen met interconfessioneel aanvaarde richtlijnen (*Guidelines*). Ik sta uiterst gereserveerd tegenover aantekeningen met een dogmatisch of moralistisch karakter. De reden daarvan is tamelijk principieel. De band tussen de bijbel en de traditie betekent niet dat de traditie almaar bevestigd moet worden door de Schrift, want dan gaat de kritische functie verloren die de bijbel te vervullen heeft in het leven van de geloofsgemeenschap.

6. Tot besluit

Mijn voordracht kan niet anders zijn dan een momentopname. Ik begon al met te zeggen dat de receptie van WV-1995 voor het overgrote deel nog zal moeten blijken. Op dit moment overheerst in brede kring de lof, zowel binnen als buiten de katholieke kerk. De kritiek komt van een beperkte groep katholieken, met ook weer vertakkingen naar andere gezindten. De verdeelde reacties vormen een obstakel voor de realisering van het doel dat met de nieuwe Willibrord wordt nagestreefd: het scheppen van een verbeterde uitgave, die binnen de katholieke kerk in Nederland en Vlaanderen over de hele linie gebruikt wordt. Door de nieuwe Willibrord is de vraag naar de oude weer toegenomen. Dat leidt in de praktijk tot een immense verwarring. Ik hoop dat die van uiterst korte duur zal zijn, want twee Willibrorden naast elkaar lijkt me echt te veel van het goede.

Prof.dr. W.J.C. Weren is hoogleraar exegese nieuwe testament aan de Theologische Faculteit Tilburg. Prof. Weren heeft meegewerkt aan de gereviseerde uitgave 1995 van de Willibrordvertaling.

Kort nieuws

Bijbelbezit en bijbelgebruik in Nederland gestegen

Het bijbelbezit en bijbelgebruik in Nederland zijn gestegen. In twee derde van de Nederlandse huishoudens is een bijbel aanwezig. Steeds meer mensen lezen in de bijbel. Dit zijn de uitkomsten van een onderzoek dat door het Nederlands Bijbelgenootschap en de NCRV is gehouden. Eens in de zeven à acht jaar houden het Nederlands Bijbelgenootschap en de NCRV een onderzoek naar bijbelbezit en bijbelgebruik in Nederland. In mei en juni van dit jaar zijn opnieuw 1500 Nederlanders van 15 jaar en ouder door onderzoeksbureau Intomart ondervraagd over deze onderwerpen. De steekproef was representatief voor de Nederlandse bevolking.

Meer bijbels bij 25-plussers

Het eerste NBG/NCRV-onderzoek werd in 1974 gehouden. Toen lag het bijbelbezit op 57%, tegen 67% in 1996. Vergeleken met 1989 deed de stijging zich voor in alle leeftijdscategorieën boven de 25 jaar. Als het gaat om kerkelijke achtergrond is de toename vooral waarneembaar bij rooms-katholieken en bij onkerkelijken.

Ook het lezen in de bijbel nam toe. Ongeveer een derde van de Nederlanders boven de 15 jaar leest weleens in de bijbel. Dit percentage lag in 1974 op 27.

Mensen zeggen de bijbel vooral te lezen om steun en troost te zoeken, voor levensoriëntatie en om inspiratie op te doen voor het dagelijks leven. Ruim de helft van de bevolking hoort wel eens uit de bijbel lezen. Dat gebeurt vooral in kerkdiensten (65%), in het gezin (30%) en in mindere mate op televisie en radio (18 resp. 9%).

Brochure

Een samenvatting van het onderzoeksrapport 'Bijbelbezit en bijbelgebruik in Nederland' is gratis verkrijgbaar bij het Nederlands Bijbelgenootschap en de NCRV.

Adressen: Nederlands Bijbelgenootschap, Postbus 620, 2003 RP Haarlem
NCRV, Postbus 25000, 1202 HB Hilversum



Jan J. van Capelleveen tijdens de presentatie van zijn boek in de balzaal van de Rijksdienst voor de Beeldende Kunst in Den Haag, op 21 oktober jl.

Foto: NBG/Sandra Haverman

Het Woord gaat zijn weg

Jan J. van Capelleveen beschrijft geschiedenis bijbelvertalen

A.W.G. Jaakke

Op 21 oktober 1996, letterlijk aan de vooravond van de zeventigste verjaardag van de auteur, verscheen *Het woord gaat zijn weg*. Jan van Capelleveen heeft in de loop van zijn leven veel kennis vergaard over (de geschiedenis van) bijbelvertalingen en bijbelgenootschappen. Zijn jarenlange publiciteitswerk voor het Nederlands Bijbelgenootschap (NBG) en de (Gereformeerde) zending, volgend op zijn loopbaan als kerkjournalist, dreef hem als vanzelf tot het maken van dit boek.

Het geeft een algemeen maar soms ook gedetailleerd overzicht van de wereldwijde bijbelvertaalactiviteiten vroeger en nu. Maar belangrijker dan dit overzicht is de beschrijving van de invloed die de bijbel en zijn talrijke vertalingen in de loop der eeuwen op de menselijke samenleving heeft gehad. Na lezing van de twintig hoofdstukken beschikt de lezer niet alleen over een oseaan van gegevens maar ook over een goed inzicht in de verregaande invloed van bijbel(vertaling) en samenleving op elkaar. Het 'Woord vooraf' is geschreven door dr. G.J. van Butselaar, algemeen secretaris van de Nederlandse Zendingsraad. Een uitvoerig notenapparaat, een overzicht van de geraadpleegde literatuur, een register van persoonsnamen en een register van bijbelvertalingen en bijbeluitgaven maken dit werk compleet. Met name het laatste register biedt een veelomvattend overzicht van oude en nieuwe bijbelvertalingen in ruim 70 talen, niet alleen instructief maar tegelijk ook onthullend voor de geïnteresseerde beschouwer. Vele vragen dringen zich immers aan hem op. Waarom zijn er in één taalgebied zoveel bijbelvertalingen of waarom juist zo weinig? Waarom heeft het soms eeuwenlang geduurd voordat er een nieuwe vertaling kwam of waarom volgden ze elkaar juist zo snel op? De bij elke vertaling vermelde paginacijfers vormen een vlotte wegwijzer naar het bijbehorende verhaal dat ingaat op de achtergronden en een antwoord kan geven op de gestelde vragen.

Bij zijn visie op de plaats van de bijbel in de samenleving heeft de auteur zich vooral laten leiden door de Gambiaanse theoloog en missioloog Lamin Sanneh. Niet alleen aan het begin en het einde van dit boek wordt hij aan het woord gelaten, ook in de loop van de geschiedschrijving is hij duidelijk aanwezig. De keus van de auteur valt dan ook samen met de door Sanneh bepleite voorkeur voor 'vertalen' boven 'verspreiden' als richtlijn voor de zending en de verkondiging van het evangelie. Daardoor kan het christendom zich van andere wereldgodsdiensten onderscheiden. De 'vertaalde' dynamische boodschap kan zodoende voor een telkens wisselend publiek actueel worden en het aanspreken, zonder haar eigen essentie te verliezen en zonder volk of cultuur in zijn of haar identiteit aan te tasten. De auteur concludeert - met Lamin Sanneh - dat elke bijbelvertaling moet kunnen incarneren in een ontvangende cultuur. Dat kan alleen indien zij respect toont voor die cultuur, op welk continent en van welke ouderdom dan ook. Dat geldt dus niet alleen voor 'jonge' volken, net bevrijd van onderdrukkers uit eigen land of uit den vreemde, maar ook voor de landen in het Westen die al zo lang over een bijbel beschikken en de boodschap in hun taal kunnen horen of lezen. Want ook in onze westerse wereld moet de bijbelse boodschap opnieuw incarneren en moeten haar waarden opnieuw ontdekt worden. Juist nu de kerk een maatschappelijk randverschijnsel dreigt te worden, lijkt het van groot belang de dogmatische aangroeisels uit het verleden af te schudden. Geen nadruk dus meer op aparte bijbelvertalingen voor verschillende denominaties, maar een pleidooi voor één bijbel waardoor allen zich laten gezegen. De auteur vindt dan ook dat toekomstige vertalingen steeds minder invloeden van de 'gevende' talen, Hebreeuws en Grieks, moeten vertonen. 'Alleen dan zijn zij in staat de samenleving nieuwe waarden te bieden' (p. 319-320).

Hete hangijzers

Uiteraard wordt er ruime aandacht besteed aan de situatie in Nederland, vanaf de zestiende-eeuwse Lutheredities tot en met het in 1993 begonnen interconfessionele project van de Nieuwe Bijbelvertaling (NBV) voor het Nederlandse taalgebied. Opvallend is dat heel wat 'hete hangijzers' bij de NBV al bij vroegere vertalingen in discussie kwamen. Problemen als het benoemen van de tweede persoon enkelvoud en meervoud (gij/ge, u/U, jij, jullie) of de keus tussen Heer of Heere (met hoofdletters of in kleinkapitaal) zijn al eeuwenoud. Kennisneming van de eerder gevoerde discussies is uitermate leerzaam en kan bijdragen om bepaalde 'harde' standpunten te relativeren.

Het is voor de hand liggend dat behalve de Septuaginta en de Vulgata ook het baanbrekende vertaalwerk van Luther en het ontstaan van de Statenvertaling en de NBG-vertaling 1951 (om maar iets te noemen) aan de orde komen. Veel verrassender is alles wat verteld wordt over de bijbel van de Goten en van bewegingen als de Katharen en de Waldenzen, over figuren als William Carey en Kenneth Pike, over de eenzijdige vertaalarbeid aan het Nieuwe Testament boven die aan het Oude Testament, en over het belang van de taalkunde en het ontstaan van vertaalmethoden en een bijbelvertaalkunde. Natuurlijk ontbreekt ook niet de oprichtingsgeschiedenis van de bijbelgenootschappen (vanaf 1804) en van de Wereldbond van Bijbelgenootschappen (de United Bible Societies, 1946) waarvan het NBG een van de initiatiefnemers was en die zojuist zijn gouden jubileum heeft gevierd tijdens de achtjaarlijkse assemblee te Mississauga in Canada. Verder worden de samenwerking en de afspraken van de UBS met het Vaticaan uit de doeken gedaan, en ook de consequenties van het wegvallen van het IJzeren Gordijn en het opengaan van China voor de verspreiding en de vertaling van de bijbel worden uitgebreid behandeld. Juist op deze terreinen toont de auteur zijn grote kennis en weet hij de vele historische en wetenschappelijke gegevens te belichten en samenhang te geven vanuit zijn door Sanneh geïnspireerde visie.

Kanttekeningen

Toch zijn er wel enige kritische kanttekeningen te maken. Men kan de auteur niet verwijten dat hij niet overal aandacht aan besteedt. Maar het is wel jammer dat hij geen of weinig plaats inruimt voor de vele manieren waarop de bijbel als geloofsboek functioneert binnen het jodendom en de christelijke kerken. Want de positie die de bijbel daarin inneemt, heeft wel degelijk consequenties voor de afwachtende, ondernemende of afwijzende houding die geloofsgemeenschappen innemen (of innamen) tegenover het vertalen van de bijbel en de vertaalmethoden. Zo komt de betekenis die de Septuaginta voor de orthodoxe kerken nog steeds heeft, niet goed uit de verf. De rol van deze Griekse vertaling uit de derde eeuw voor Christus is ontegenzeggelijk van grote invloed op de vele vertaalprojecten in de landen van Oost-Europa en van de Russische Republiek nu. Mijns inziens wordt ook aan de Apostolisch Katholieke Kerk van het Oosten een betekenis toegekend als schatbewaarster van Aramese bijbeltraditie en van evangelische zendingsdrang, die meer op veronderstelde mogelijkheden berust dan op gestaafde feiten. Dat de auteur als evangelisch christen afstandelijk staat tegenover de gevestigde kerken en met name tegenover de Rooms-Katholieke Kerk, is alleszins te billijken. Maar dat hij geen

melding maakt van encyclieken en andere pauselijke documenten die van wezenlijk belang zijn geweest voor het lezen, verspreiden en vertalen van de bijbel in de catholica (paus Leo XIII, Pius XII, Johannes Paulus II), is toch wel een gemiste kans. Die afstandelijke houding zal er ook wel de oorzaak van zijn dat wat de Nederlandse situatie betreft, de Petrus Canisius vertaling en de Willibrordvertaling er wel heel bekaaid vanaf komen. Gelukkigwijze heeft de auteur wel een paragraafje gewijd aan de Bible de Jérusalem, die in de afgelopen decennia van wereldwijde faam is geworden. Daar staat tegenover dat weer geen melding wordt gemaakt van de Traduction Oecuménique de la Bible, die als interconfessionele vertaling van joodse en christelijke bijbelwetenschappers toch wel enige aandacht verdiend had. Ook bij de beschrijving van vertaalmethoden als de idiolecte en de functioneel-equivalente kan men wel eens de wenkbrauwen fronsen bij de objectiviteit van de aangedragen argumenten voor of tegen deze vertaalopvattingen. In ieder geval honoreert Van Capelleveen het belang van een idiolecte vertaling die zoveel mogelijk de vorm van het origineel vasthoudt (p. 263, 318), ook al ligt zijn voorliefde bij vertalingen die niet zo'n overduidelijk Hebreeuws of Grieks accent meer hebben. En hadden ook evangelieharmonieën, te beginnen met het diatessaron van Tatianus en eindigend met edities in de Statenvertaling en Groot Nieuws voor U, niet enige aandacht verdiend? Ook het misbruik dat in de loop van de eeuwen van de bijbel gemaakt is en dat zijn sporen in de geschiedenis heeft nagelaten, had wel kort kunnen worden uiteengezet! Verder ontkomt men niet aan de indruk dat de auteur zo vervuld is van zijn onderwerp - heel loffelijk uiteraard - dat hij zijn lezers bedelft onder een stortvloed van feiten en feitjes. Men krijgt dan allerlei uitweidingen over zijonderwerpen voorgeschoteld die soms te veel van het goede zijn. Heel veel daarvan is gelukkig terechtgekomen in het notenapparaat! De jaartallen 1976/1978/1979 en 1983 op bladzijde 265 moeten natuurlijk 1966/1968/1969 en 1972 zijn, maar dit is zonder twijfel een fout die door het correctieproces is heengeslipt.

De slotconclusie moet zijn dat Jan van Capelleveen met journalistieke vaardigheid en met een decennialang opgebouwde kennis een machtig werk heeft geschreven dat een verrassende kijk biedt op de plaats van de bijbel in de geschiedenis van 20 eeuwen. Allen die enig belang stellen in de invloed van de bijbel op de samenleving en de rol daarbij van individuen, overheden, kerken en andere instanties, zullen geboeid tot het einde blijven lezen.

De heer A.W.G. Jaakke is als bijbelvertaler werkzaam bij het Nederlands Bijbelgenootschap.

Het Woord gaat zijn weg, ISBN 90 6126 916 4, prijs f 54,90

Raad van Kerken en Evangelische Alliantie blij met Groot Nieuws Bijbel

Het Nederlands Bijbelgenootschap en de Katholieke Bijbelstichting hebben aan de Nederlandse Raad van Kerken en aan de Evangelische Alliantie (EA) officieel de herziene Groot Nieuws Bijbel aangeboden. In beide kringen is dit gebaar op prijs gesteld. De voorzitters van de Raad van Kerken en van de Evangelische Alliantie, prof.dr. R.G.W. Huysmans respectievelijk ds. T. van der Leer, uitten zich positief over het beschikbaar komen van deze verbeterde bijbelvertaling in hedendaags Nederlands. Ds. Van der Leer van de EA zei o.m. de vertaling te waarderen vooral vanwege de missionaire betekenis ervan. 'De vertaling is laagdrempelig en daarom zeer toegankelijk voor buitenstaanders,' zo zei hij. Hij uitte ook namens de Evangelische Alliantie waardering voor het feit dat de edities die nu beschikbaar zijn geen inleidingen en aantekeningen bevatten. Daardoor is de vertaling minder theologisch gekleurd dan voorheen. De bezwaren die eerder in evangelische kring tegen de theologische inkleuring leefden zijn nu weggenomen, aldus Van der Leer.

25.000 Groot Nieuws Bijbels verkocht

Van de herziene Groot Nieuws Bijbel zijn tussen begin september en half december 1996 25.000 exemplaren verkocht. Naast de handzame standaardeditie is inmiddels ook een wat groter formaat Groot Nieuws Bijbel verkrijgbaar, de zogeheten 'huisbijbel'.

De Groot Nieuws Bijbel is een bijbelvertaling in hedendaags Nederlands. De Katholieke Bijbelstichting en het Nederlands Bijbelgenootschap zijn er de uitgevers van. Er zijn telkens twee edities in eenzelfde formaat verkrijgbaar, namelijk een 'rode' en een 'groene'. De groene bevat de protestantse canonieke boeken. De rode bevat tevens de deuterocanonieke boeken, die in rooms-katholieke, oud-katholieke en lutherse kring worden gelezen.

In het najaar van 1997 zal de Groot Nieuws Bijbel met aantekeningen en herziene inleidingen gepubliceerd worden.

Taalfacten en theorie rond doxa in Johannes 5

Afsluiting van de discussie tussen Wierenga en Holwerda

dr. Lieuwe van Kampen

Soms kan een discussie over de betekenis van één woord hoog oplopen. De lezers van Met Andere Woorden hebben in de nummers 14/1, 14/3 en 15/2 overwegingen kunnen lezen rondom het woord *doxa* van drs. J. Wiegel, dr. L. Wierenga en prof. dr. D. Holwerda. Voor de details van die discussie en voor gegevens over de auteurs zij verwezen naar de genoemde afleveringen. Intussen heeft prof. Holwerda ons weer een reactie doen toekomen als voortzetting van deze discussie. Om deze discussie tot een afronding te brengen, geven wij hier de belangrijkste punten daarvan weer, daarbij tevens puttend uit de laatste reactie van Holwerda.

Het begon allemaal met een observatie van Wiegel en Holwerda over de betekenismomenten van het Griekse woord *doxa* die een 'semantische dubbelzijdigheid' vertonen. Enerzijds kan *doxa* datgene zijn wat van iemand uitgaat (reputatie, imago, roem, eer), anderzijds kan het de opvatting daarover door iemand anders aanduiden (mening, oordeel). Wiegel en Holwerda wijzen erop dat dat laatste betekenismoment ('mening') in lexica voor het Nieuwe Testament niet voorkomt. Toch willen zij pleiten voor die betekenis in de passage Johannes 5:41-44 (het getuigenis over Jezus),¹ op grond van een contextueel exegetische analyse van deze passage, en zij concluderen dat de combinatie van *doxa* met *para* en genitivus als syntactische markering kan gelden voor de betekenis 'mening' voor *doxa*.

De bezwaren

In zijn eerste reactie bespreekt Holwerda een aantal plaatsen uit Klassiek-griekse en Laatgriekse auteurs, maar ook uit Matteüs 6, waarmee hij wil

aangeven dat de combinatie *doxa* (*para tinos*) *lambanein* gewoonlijk 'lof oogsten' of 'roem verwerven' betekent. Ook diverse andere nieuw-testamentische passages worden besproken, alsmede de context van de passage in Johannes 5:41-44. Daaruit blijkt volgens Holwerda dat ook de context aangeeft dat het hier gaat om de 'eer' van mensen tegenover de 'eer' van God en niet om 'mening'. In zijn weerwoord ging Wierenga vooral in op de kwestie van het *vox-media*-karakter van *doxa* en betoogde dat het voorstel voor Johannes 5 vooral als illustratie was bedoeld. Daarbij ging Wierenga tevens kort in op de argumenten die Holwerda ook vanuit de context aanvoerde tegen de betekenis 'mening' in Johannes 5:41-44. De discussie tussen beiden laat op dit punt duidelijk een verschil zien in exegetische strategie: waar de een vanuit methodische overwegingen tracht een mogelijk betekenisaspect vanuit de context te activeren, tracht de ander vanuit het linguïstische parallelmateriaal de betrokken passage te lezen.

Taalfacten

In zijn jongste reactie wijst Holwerda erop dat Wiegel en Wierenga weliswaar iets willen zeggen over het woord *doxa* en over de context van Johannes 5, maar geen rekening hebben gehouden met de woordcombinatie *doxa* *lambanein*. Als voorbeeld noemt hij dat het woord 'leven' ook 'lawaaï' kan betekenen en 'iets laten' kan ook 'ergens mee ophouden' betekenen, maar de combinatie 'zijn leven laten' betekent toch niet 'ophouden met het lawaaï dat je maakt'. Met andere woorden: de betekenis van de woordcombinatie prevaleert boven de betekenissen van de losse elementen, ofwel *verba valent usu*: het feitelijk gebruik van de woorden bepaalt de betekenis. Holwerda wijst erop dat Wierenga geen vindplaatsen aandraagt voor de betekenis 'een mening van iemand loskrijgen' voor de uitdrukking *doxa* *lambanein* *para tinos* en dat hij zelf wel vanuit de brede context van Johannes 5 geargumenteed heeft. Over de engere context schrijft Holwerda nog het volgende:

De engere context

De teneur van Jezus' betoog vanaf 5:17 is: Wie kent mij het hoge predikaat 'Gods gezant', 'Gods Zoon' toe? Doe ik dat zelf? Dan heeft dat geen geldigheid (5:31). Doet Johannes de Doper dat? Hij heeft wel gelijk, maar uiteindelijk is ook hij maar een mens (5:33-34). Nee, die toekenning komt niet van mensen, maar van mijn Vader, van God. Aan hém dank ik de eer zijn gezant te mogen zijn. Hij verleende mij dat *aanzien* (5:36). Het *doxa* van 5:41 is dan ook de implicatie van het getuigenis van 5:34a. Men lette

op de parallelie: 5:34a ('het — eigenlijke — getuigenis krijg ik niet van een mens') met 5:41 ('niet van mensen krijg ik mijn aanzien'). Dat 'getuigenis'² behelst immers: 'Jezus is mijn gezant' (5:36) en zet dáármee Jezus in hoog aanzien.

Dat is het stramien waarop de verzen 5:43 en 44 voortborduren. Dat blijkt aanstonds uit de bewoordingen van 5:43: 'Ik ben gekomen in de naam van mijn Vader, en toch accepteert u mij niet; wanneer een ander komt in zijn eigen naam, zult u die wél accepteren'. 'In de naam van' betekent toch 'op gezag van, met volmacht van'? In dit vers zegt Jezus dus dat hij door God, zijn Vader, in zijn functie (die van gezant) is gesteld. En hij stelt daartegenover iemand die door zichzelf — door een mens dus — daarin is gesteld. Zakelijk keert hier de inhoud van het getuigenis van 5:36b terug, want in 5:43a ('Ik ben gekomen in de naam van mijn Vader, en toch accepteert u mij niet') vinden we duidelijk een herhaling van 5:38b ('want die Hij gezonden heeft, die gelooft u niet'). Het gaat hier dus niet over een 'mening' van God (waar in de bijbel gaat het daar trouwens wel over?), maar over een *autorisatie* van Godswege. Daarbij aansluitend concludeert Jezus in 5:44: als u zó doet als ik in 5:43 heb gezegd, namelijk op een *autorisatie* uit de kring van uw medemensen afgaan zonder te vragen naar een *autorisatie* van Gods kant, dan kúnt u niet geloven.³

Ter afsluiting

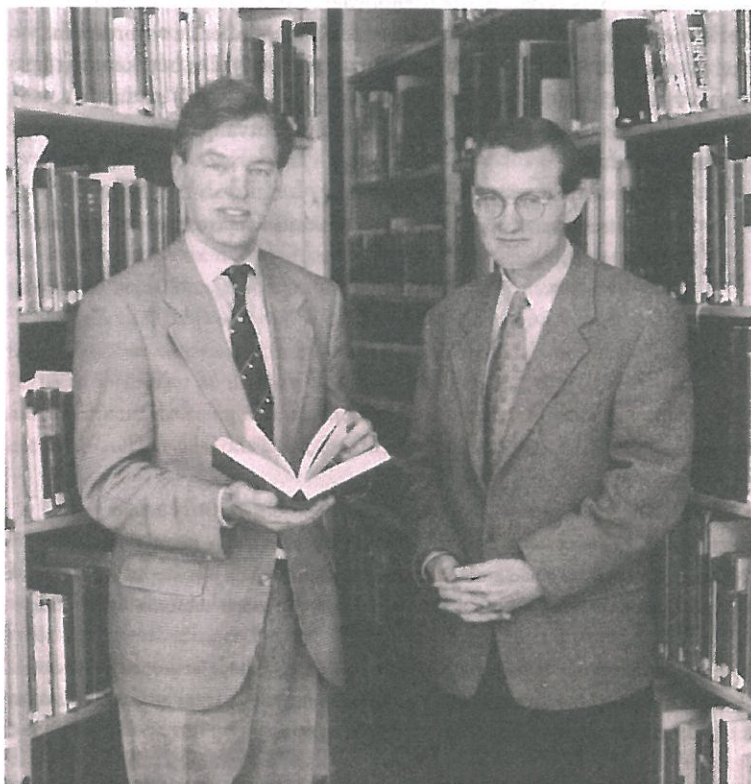
Tot zover Holwerda. Zonder beide partijen tekort te willen doen of te willen prikkelen tot hernieuwde discussie, kunnen we constateren dat hier twee tekstbenaderingen botsen: daar waar Wierenga vanuit een meer algemene visie op de betekenis van het tekstgeheel en vanuit een theorie over de betekenisaspecten van het woord *doxa* een aanzet wil geven tot het doorbreken van geijkte exegetische opvattingen, tracht Holwerda vanuit de lexicale en contextuele mogelijkheden de grenzen aan te geven van het Griekse idioom. We mogen toch wel constateren dat Wierenga de rekbaarheid en openheid van de Griekse tekst enigszins overschat, terwijl Holwerda misschien te weinig rekening houdt met betekenisgevende elementen die los staan van de strikt talige gegevens. Zo gauw hij namelijk zegt dat de Nederlandse woordcombinatie 'zijn leven laten' niet kan betekenen 'ophouden met het lawaai dat je maakt', verleent hij tezelfdertijd die betekenis er zelf juist wél aan. Waarmee maar gezegd wil zijn dat de exegeet als hoorder of lezer ook weer zelf zijn individuele, gekleurde betekenisgeving meebrengt. De klassieke tekstopvatting vraagt naar analogieën voor betekenismomenten (zonder analogie geen betekenis), de moderne vertrekt juist vanuit het particuliere en tracht zo de grenzen van de betekenisverlening af te tasten. Ikzelf ben geneigd op

dit punt de waarheid in het midden te laten: als *doxa* dan inderdaad een semantisch dubbelzijdig woord is en de combinatie met *para* en *lambanein* én de plaats in de context bepalen welke 'zijde' boven komt, zijn toch beide betekenisaspecten in het geding, want dan hangt het af van het perspectief van het zinsverband welk aspect prevaleert. In 5:41 is dat 'ik' (Jezus), in 5:44 is dat 'u' (de toehoorders). Bovendien functioneert het werkwoord *lambanein* in dit gedeelte (zoals verschillende woorden in heel dit evangelie!) op verschillende wijze (zie 5:43!). Dit betekent dat het 'geven van een oordeel' uitgaat van de ander (de 'mensen') en dat de gefocaliseerden ('ik' en 'u') de ontvangers zijn, ontvangers van 'waardering' dus.

Dr. Lieuwe van Kampen werkt als nieuwtestamenticus bij het Nederlands Bijbelgenootschap.

Noten

1. Voor de helderheid laten wij hier het voorstel voor Johannes 1:14 buiten beschouwing. Holwerda wijst erop dat juist de exegese van deze plaats Wiegel en Wierenga tot het inzicht had moeten brengen dat hun theorie niet klopte. Tevens heeft hij kritiek op de vertaling 'luisteren naar' voor het werkwoord 'theaomai' in dit vers.
2. 'Getuigen' doet men van feiten, niet van meningen, vgl. 3:11. Het woord heeft, ook als het van God gebruikt wordt, juridische implicaties, waarop Jezus zelf attent maakt in 8:17, 18, door te verwijzen naar Deuteronomium 19:15.
3. Vgl. Théo Preiss, *De rechtsgedachte in het Evangelie van Johannes*, Nijkerk z.j., p. 18 noot 7: 'Men zou kunnen aantonen hoe "heerlijkheid" en "eer" bij Johannes een sterk juridisch-sociale tint hebben als: waarde, krediet, autoriteit en waardigheid in de ogen der mensen of van God.' Zie over het complexe begrip *doxa* ook Holwerda, 'Enkele opmerkingen over het begrip "heerlijkheid" in het NT', in: *Opbouw*, jrg. 32, p. 244-245, 254-255, 260 e.v.



Dr. L.J. de Vries (rechts) en dr. L.J. de Regt (links).

Foto: NBG/Sandra Haverman

Dr. L.J. de Vries nieuwe hoogleraar NBG-leerstoel Bijbelvertalen VU

Dr. Lourens J. de Vries is de nieuwe hoogleraar Bijbelvertalen aan de Vrije Universiteit (VU) te Amsterdam. De Vries (41) volgt prof.dr. J. de Waard op, die sinds september 1996 met emeritaat is. Prof. De Waard was de eerste bijzonder hoogleraar Bijbelvertalen aan de VU. Hij bekleedde de leerstoel acht jaar.

De nieuwe hoogleraar op de leerstoel 'NBG-bijbelvertalen', dr. De Vries, studeerde Nederlands en Algemene Taalwetenschap in Amsterdam, aan de twee universiteiten die daar gevestigd zijn. In 1989 promoveerde hij aan de Universiteit van Amsterdam (UvA) op een proefschrift over twee Papoeatalen op Irian Jaya, het Wambon en Kombai. Van 1980 tot 1992 was dr. De Vries namens de zending van de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) werkzaam als taalkundige en bijbelvertaler in zuidoostelijk Irian Jaya. In 1986 benoemden de United Bible Societies (Wereldbond van Bijbelgenootschappen - UBS) hem tot vertaaladviseur. In 1992 keerde dr. De Vries naar Nederland terug, waar hij als wetenschappelijk onderzoeker aan de slag ging bij de vakgroep Algemene Taalwetenschap van de UvA. Ook werkt hij mee aan wetenschappelijk onderzoek van talen op Irian Jaya (NWO/RUL programma ISIR).

Het hoogleraarschap van De Vries gaat op 1 maart 1997 in; tot die tijd werkt hij aan een studieopdracht op het gebied van de bijbelwetenschappen.

Wanneer dr. De Vries zijn inaugurele rede houdt, is nog niet bekend. Vermoedelijk zal dit eind 1997 gebeuren.

Naast zijn werk als part-time NBG-hoogleraar is De Vries ook in dienst bij de United Bible Societies als vertaalconsulent voor Indonesië. Hij zal voor 0,1 deel van zijn werktijd ook betrokken blijven bij het wetenschappelijk onderzoek in Leiden.

Aan de NBG-leerstoel Bijbelvertalen is ook verbonden universitair docent dr. Lénart J. de Regt (36). Dr. De Regt is hebraïcus en taalwetenschapper. Tot zijn taken behoort o.m. de coördinatie van het lesprogramma van de vier buitenlandse beursstudenten van het Nederlands Bijbelgenootschap.

De leerstoel Bijbelvertalen werd aanvankelijk op initiatief van het NBG opgericht als bijzondere leerstoel aan de faculteiten Theologie en Letteren van de Vrije Universiteit Amsterdam. Sinds september 1996 is de leerstoel een gewone leerstoel aan beide faculteiten. Door deze omzetting geeft de VU aan dat zij de leerstoel graag in haar gewone aanbod aan studenten wil opnemen; dat de leerstoel met andere woorden belangrijk is voor haar identiteit als christelijke universiteit.

Buitenlandse studenten 1996-1997

Sinds begin september tot en met eind juli volgend jaar verblijven in Nederland, als beursstudent van het Nederlands Bijbelgenootschap:

- mevrouw Leilani G. Leano (43) van de Filippijnen;
- de heer Londroma Bandony (41) uit Zaïre;
- de heer Samuel K. Ntummy (39) uit Ghana. Hij is betrokken bij de vertaling van de bijbel in het Ahanta, een van de vele talen in Ghana;
- mevrouw Laila Cakare (28) uit Letland. Zij werkt aan de vertaling van het Oude Testament in het Lets.

De studenten volgen colleges 'bijbelvertalen' en doen veel zelfstudie. De voortgang van hun werk wordt getoetst in gepraesentaties. Aan het eind van hun studieperiode ontvangen zij een certificaat.

Alle studenten zijn voorgedragen door het kantoor van de United Bible Societies (UBS - Wereldbond van Bijbelgenootschappen) in hun regio.

De studenten moeten beloven nog minstens drie jaar hun opgedane kennis in praktijk te brengen bij het bijbelgenootschap of de bijbelorganisatie die hun werkgever is.

Vijftig jaar bijbelgenootschap in België

Op zaterdag 7 december jl. werd in een dankdienst in Brussel gevierd dat in België al vijftig jaar een bijbelgenootschap werkzaam is. Tot 1995 was dit een bijbelgenootschap voor geheel België; nu zijn in Vlaanderen en Wallonië twee afzonderlijke bijbelgenootschappen actief, hoewel onder één koepel. Het Nederlands Bijbelgenootschap heeft het meeste contact met het Vlaams Bijbelgenootschap.

Het Vlaams Bijbelgenootschap geeft een boek uit over de geschiedenis van vijftig jaar bijbelgenootschapswerk in België. Schrijver daarvan is prof.dr. W. Lutjeharms, ere-voorzitter van het Vlaams Bijbelgenootschap. Het boek '50 jaar bijbelgenootschap in België' is verkrijgbaar voor ca. f 25,-.

Historische bijbelcatalogus wordt herzien

Het Brits Bijbelgenootschap gaat de komende vijf jaar samen met de Universiteitsbibliotheek van Cambridge de historische bijbelcatalogus herzien. Deze catalogus is internationaal erkend. Ze is ooit opgezet door T.H. Darlow en H.F. Moule om het honderdjarig bestaan van het Brits Bijbelgenootschap te herdenken. De basis voor de inventarisatie was de bijbelcollectie van het Brits Bijbelgenootschap. De herziene catalogus zal ook andere bronnen aanboren om belangwekkende bijbeluitgaven op het spoor te komen. Het Brits Bijbelgenootschap rekent op de medewerking van andere bijbelgenootschappen met bibliotheken.

*De redactie van Met Andere Woorden
wenst u een zegenrijk 1997 toe.*